

Juryrapport Karel van Manderprijs 2023

Sinds 1958 reikt de Vereniging van Nederlandse Kunsthistorici (VNK) jaarlijks de **Karel van Manderprijs** uit voor een waardevolle wetenschappelijke publicatie van een Nederlandse of in Nederland werkzame kunst- of architectuurhistoricus. Een publicatie die op een overtuigende wijze nieuw licht werpt op een deel van de kunstgeschiedenis.

De jurering voor deze prijs vindt sinds enkele jaren plaats op basis van een vooraf opgestelde longlist van publicaties op een afgeperkt deelgebied die de afgelopen vijf jaar zijn verschenen. In 2023 vormt **Beeldende Kunst en Kunstnijverheid tot 1550** de basis voor jurering en prijsuitreiking. De longlist is dit jaar samengesteld door Pax Verbeek, waarvoor de VNK haar zeer dankbaar is.

De jury van de Karel van Manderprijs kent een jaarlijks wisselende samenstelling. In 2023 bestond de jury uit:

- **Em. prof. dr. Claudine Chavannes-Mazel**
Emeritus hoogleraar Kunstgeschiedenis van de Middeleeuwen aan de Universiteit van Amsterdam;
- **Em. prof. dr. Jos Koldewij**
Emeritus hoogleraar Kunstgeschiedenis van de Middeleeuwen aan de Radboud Universiteit;
- **Dr. Suzanne Laemers**
Conservator Vroege Nederlandse Schilderkunst bij het RKD - Nederlands Instituut voor Kunstgeschiedenis te Den Haag;
- **Dr. Daantje Meuwissen**
Universitair docent Kunstgeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd aan de Universiteit Utrecht;
- **Drs. Willy Piron**
Hoofd van het Centrum voor Kunsthistorische Documentatie, afdeling Kunstgeschiedenis, Radboud Universiteit.

De jury stond onder voorzitterschap van Lidewij de Koekoek, voorzitter van de VNK en directeur Frans Hals Museum. Secretaris van de jury was Annemieke Hogervorst.

Nominaties en toetsingscriteria

De vakjury heeft uit de 47 publicaties die op de longlist stonden zes genomineerd voor de Karel van Manderprijs.

De jury heeft vooral getoetst op (een samenstel van) onderstaande, in willekeurige volgorde genoemde 13 criteria. De publicatie dient derhalve bij voorkeur:

1. Vooral de periode tot 1550 te beslaan;
2. Kunsthistorisch in de kern te zijn, geen historisch werk gebruikmakend van kunst;
3. Een bijzonder onderwerp, inzicht of methode te omvatten;
4. Actualiteitswaarde en/of maatschappelijke relevantie te hebben;
5. Een lacune aan kennis op te vullen;
6. Multidisciplinair van aanpak te zijn;
7. Zo mogelijk niet alleen over schilder- en tekenkunst, maar bijvoorbeeld ook over kunstnijverheid en technische kunstgeschiedenis te gaan;
8. Een toegankelijke schrijfstijl en goede leesbaarheid te hebben;
9. Het kunstwerk centraal te stellen;
10. Indien mogelijk gebaseerd te zijn op archiefonderzoek;
11. Als naslagwerk te kunnen dienen;
12. Voorbeeld stellend te zijn;
13. Niet in het minst: te berusten op wetenschappelijk onderzoek.

De volgende zes publicaties werden eerder door de jury genomineerd:

- Yvonne Bleyerveld. *The New Hollstein: Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700. Jacob Cornelisz.* Ouderkerk aan den IJssel: Sound & Vision Publishers, 2019.
- Machtelt Brügger Israëls. *Piero della Francesca and the Invention of the Artist.* Londen: Reaktion Books, 2020.
- Anne-Maria van Egmond. *Materiële representatie opgetekend aan het Haagse hof 1345-1425.* Hilversum: Uitgeverij Verloren 2020.
- Joost Keizer. *Leonardo's Paradox: Word and Image in the Making of Renaissance Culture,* Londen: Reaktion Books, 2019.
- Anna Koopstra. *Jean Bellegambe (c. 1470 – 1535/36). Making, Meaning and Patronage of His Works.* Turnhout: Brepols, 2023.
- Arie Wallert. *Early Painting in the Northern Netherlands: Style and Technique.* Londen: Archetype Publications, 2022.

Yvonne Bleyerveld. *The New Hollstein: Dutch & Flemish Etchings, Engravings and Woodcuts, 1450-1700. Jacob Cornelisz. Ouderkerk aan den IJssel: Sound & Vision Publishers, 2019.*

De decennialange, beproefde formule van Hollstein's delen over prentmakers - relatief weinig tekst en klein formaat afbeeldingen van de prenten – wordt door Yvonne Bleyerveld's deel over de Amsterdamse prentmaker Jacob Cornelisz nieuw leven ingeblazen, een ontwikkeling die al enige Hollstein-delen daarvoor was ingezet. Deze Amsterdamse kunstenaar leidde in zijn woonplaats een drukke werkplaats waar vanaf ongeveer 1507 niet alleen altaarstukken, devotie-stukken en portretten werden vervaardigd, maar ook bijna 300 houtsneden.

In een erudiet samengestelde inleiding van zo'n 30 pagina's vat Bleyerveld niet alleen die literatuur samen, maar komt zij ook met heldere oplossingen voor lang bestaande kunsthistorische vraagstukken over de naam of beter gezegd het toponiem en het merkteken van deze kunstenaar. De oplossingen die zij daarvoor biedt maken duidelijk dat Bleyerveld redeneert, analyseert en schrijft vanuit een jarenlange ervaring op dit terrein.

Op intelligente wijze presenteert Bleyerveld daarnaast exact hoe de vaak ingewikkelde ensembles van houtsneden, opgebouwd uit diverse prenten, afgedrukt van diverse blokken en samengevoegd volgens een iconografisch systeem, zijn samengesteld en hoe zij hebben gefunctioneerd in het Noord Holland in de eerste decennia van de 16e eeuw. Bovendien maakt het onderzoek van Bleyerveld exact duidelijk wat de - ook internationale - reikwijdte van deze prenten van Jacob Cornelisz moet zijn geweest, een aspect dat in het oudere Hollstein deel en ook in andere publicaties nog niet zo duidelijk was gemaakt.

Het is bewonderenswaardig dat een boek dat toch vooral als naslagwerk dient zoveel nieuwe resultaten oplevert en zo vreselijk fijn en interessant is om te lezen omdat het ons door woord en hoogwaardig beeld dicht bij een kunstenaar brengt die vijfhonderd jaar geleden leefde.

Machtelt Brüggén Israëls. *Piero della Francesca and the Invention of the Artist*. Londen: Reaktion Books, 2020.

Wie het boek van Brüggén Israëls bestelt en verwacht een full-color publicatie met grote, mooie Piero della Francesca foto's op de deurmat te treffen, kan misschien ietwat teleurgesteld zijn, want dat is het niet. Echter, bij het lezen van dit boek valt alles, inclusief het gekozen formaat, op zijn plaats: dit is geen fotoboek zoals we dat gewend zijn maar een roman, een bijna literair boek, geschreven door een kunsthistorica die haar vak tot in alle details verstaat.

Dat het mogelijk is om een nieuwe en in dit geval complete kijk te bieden op het leven van een kunstenaar waarover al zoveel geschreven is, bewijst Brüggén Israëls met dit boek. Aan de hand van intelligent gekozen hoofdstuktitels belicht de auteur niet alleen het leven van Piero della Francesca biografisch, maar ook de verschillende rollen die Della Francesca heeft gehad in het Italië van zijn tijd, als leerling, als meester, als hofschilder, als wetenschapper, als opdrachtgever, etc.

Door elk kunstwerk – zelfs de meest gecompliceerde frescocycli te introduceren aan de hand van een zeer uitgebreide, visuele en iconografische analyse, gaan de kunstwerken leven en begint de lezer te doorgronden wat het ingenieuze van deze schilder is geweest.

Piero's schilderkunstige inventies vertalen zich immers bij uitstek in de dieper liggende betekenislagen van zijn werk: daar waar emoties schilderkunstig worden neergezet, daar waar details de iconografie ondersteunen, daar waar symmetrie wordt doorbroken.

Brüggén Israëls beschrijft nauwgezet 'where Piero's art kicks in', 'where Piero's descriptive eye is in service of meaning', en aan de hand van dergelijke beschrijvingen en citaten wordt duidelijk dat hier een auteur aan het woord is die put uit jarenlange ervaring, uit decennialang lezen en vertellen over deze kunstenaar aan studenten, wetenschappers en liefhebbers. We komen dichterbij Piero della Francesca dan iemand ooit heeft kunnen komen en lezen over zijn leven en kunst alsof we een roman lezen. Het getuigt van grote ervaring en lef om een dergelijk boek te schrijven.

Anne-Maria van Egmond. *Materiële representatie opgetekend aan het Haagse hof 1345-1425*. Hilversum: Uitgeverij Verloren 2020.

In de handelseditie van haar proefschrift beschrijft Anne-Maria van Egmond de wijze waarop de graven van Holland, Zeeland en Henegouwen uit het Beierse huis in de periode 1345-1425 hun machtspositie verbeelden. Ondanks het veelvuldige verblijf op het Binnenhof in Den Haag is er weinig tastbaars van de vorstelijke pracht en praal bewaard gebleven. Om niettemin een zo goed mogelijk beeld te schetsen van het soort luxe objecten waarmee de graven zich omringden, combineert zij in haar onderzoek datgene wat bewaard is gebleven met hetgeen in de rekeningenboeken ten behoeve van de grafelijke materiële representatie werd opgetekend.

Het resultaat zijn drie informatieve deelstudies waarin achtereenvolgens representatie, administratie en organisatie centraal staan. Het eerste deel behandelt aan de hand van bewaard gebleven tekeningen, miniaturen, zegels en munten de wijze waarop de graven hun macht en ambitie verbeeldden. Het tweede deel gaat uitgebreid in op de rekeningenboeken, het financiële beheer dat er aan ten grondslag lag en de wijze waarop de verschillende posten werden verantwoord. Daarnaast heeft Van Egmond gekeken naar eventuele verbanden tussen voorwerpen vermeld in inventarissen en die genoemd in de rekeningenposten, alsmede naar de waardering voor verschillende materialen en kunstvormen. Het derde deel tenslotte, besteedt aandacht aan de organisatie en logistiek rondom de aan het hof benodigde voorwerpen en materialen, aan contacten met kunstenaars en ambachtslieden en aan de vervaardiging en decoratie van de rekeningen zelf.

In weerwil van de spaarzaam overgeleverde objecten en de beperkingen die de grafelijke boekhouding door haar beknoptheid kenmerken, geeft Anne-Maria van Egmond een interessant en diepgaand beeld van de materiële cultuur aan het Haagse hof in de late middeleeuwen.

Joost Keizer. *Leonardo's Paradox: Word and Image in the Making of Renaissance Culture*. Londen: Reaktion Books, 2019.

Er is al veel onderzocht en geschreven over het renaissancegenie Leonardo da Vinci. Om dan een nieuwe en originele benadering te vinden van deze kunstenaar en zijn werk, geschilderd en geschreven, is niet eenvoudig. Toch is Joost Keizer daar met dit fascinerende boek in geslaagd. *Leonardo's Paradox: Word and Image in the Making of Renaissance* is niet alleen uiterst helder en zeer prettig geschreven, maar het is ook smaakvol en mooi uitgegeven. In deze studie onderzoekt Keizer de tegenstrijdige relatie tussen woord en beeld in het werk van Leonardo da Vinci. Leonardo stelt de schilderkunst boven alle andere kunstmatig gecreëerde objecten, inclusief media zoals tekst. In zijn ogen is schilderkunst uniek en niet kopieerbaar, zoals tekst dat wel is. Deze tegenstrijdige waardering van schilderkunst en tekst toont een centrale paradox in Leonardo's leven: hij besteedde meer tijd aan schrijven dan aan het maken van schilderijen. Keizer stelt dat paradoxen Leonardo's denken op gang hielden. Gelijkenissen interesseerden hem niet. Tegenstellingen en contrasten hielden hem aan het denken, onderzoeken en schrijven.

Deze studie biedt een methode om de tegenstrijdige relatie in Leonardo's denken en zijn liefde voor paradoxen te begrijpen. Het boek biedt ook, zoals Joost Keizer zelf zegt, een 'matrix ... for further research'. Keizer is erin geslaagd deze complexe en moeilijke materie op een zeer duidelijke en vooral heldere manier uit te leggen. Je wordt op een spannende manier en aan de hand van goed gekozen voorbeelden meegenomen in het intrigerende denken van Leonardo. Het boek is daarom niet alleen bedoeld voor academici en specialisten, maar is ook zeker geschikt voor een breder publiek.

Anna Koopstra. *Jean Bellegambe (c. 1470 – 1535/36). Making, Meaning and Patronage of His Works*. Turnhout: Brepols, 2023.

Het boek van Anna Koopstra over Jean Bellegambe voegt een uiterst zorgvuldige, gedegen en prachtig uitgegeven studie toe aan de monografieën over vroege Nederlandse schilders. De schilder Bellegambe hoort tot de laatste generatie van de zogenoemde ‘Vlaamse Primitieven’, bleef onderbelicht omdat geen enkel gesigneerd werk van hem resteert en omdat zijn actieradius beperkt bleef tot de regio van Dowaaï (Douai), de Noord-Franse stad waar hij zijn leven lang werkte. Dat die onbekendheid onterecht is, laat Koopstra zien met dit boek dat is gebaseerd op haar proefschrift waarop ze in 2016 promoveerde aan The Courtauld Institute of Art in Londen.

Koopstra koos voor een selectieve aanpak waarbij de kunstwerken zelf centraal staan. Ze schetst in zes hoofdstukken een beeld van Bellegambe’s oeuvre op basis van door haarzelf verricht multidisciplinair onderzoek van vijf prestigieuze altaarstukken en één diptiekje. Deze door haar als belangrijkste opgevatte en met grote zekerheid toe te schrijven werken van Bellegambe neemt ze grondig onder de loep en gebruikt ze om in te gaan op de verschillende aspecten die de ondertitel van haar boek vormen: maakproces, betekenis en opdrachtsituatie.

Meer traditioneel kunsthistorisch onderzoek – iconografisch, stilistisch, archivalisch en historiografisch – wordt gecombineerd met modern technisch onderzoek en een open oog voor tekeningen en grafiek als visuele bron voor de kunstenaar. Een biografisch hoofdstuk opent het boek en in een afzonderlijk hoofdstuk zijn conclusies samengebracht uit de zes deelstudies over ondertekening en schildertechniek, materiaal, dragers en lijsten, werkplaatspraktijk.

Koopstra presenteert zo haar onderzoeksresultaat op een nuchtere en objectieve wijze, zelfverzekerd en tegelijk wat bescheiden maar toch resoluut. Ze maakt zo de meesterhand zichtbaar van de wat geïsoleerd werkende Jean Bellegambe waarmee deze zijn verdiende plaats krijgt in de galerij van de laatste generatie Vroeg-Nederlandse schilders. En meer dan dat: het mooi uitgegeven en helder geschreven boek staat voor uitstekend en veelzijdig kunsthistorisch onderzoek dat vanuit grondige analyse van een kleine groep karakteristieke kunstwerken een nieuw beeld geeft van een belangrijk kunstenaar, zijn werk en werkwijze, én van de impact van dat karakteristieke oeuvre.

Arie Wallert. *Early Painting in the Northern Netherlands: Style and Technique*. Londen: Archetype Publications, 2022.

Deze publicatie komt voort uit wat wij 'Technische kunstgeschiedenis' noemen. Daarbij wordt de relatie tussen artistieke vaardigheden en de praktische werkmethoden onderzocht met behulp van technische onderzoeksmethoden, die vaak eerder het domein zijn van de natuurwetenschapper dan van de kunsthistoricus. Arie Wallert is zo'n technisch kunsthistoricus en met deze publicatie heeft hij niet alleen laten zien wat het belang van technische kunstgeschiedenis is voor bijvoorbeeld het toeschrijven van een schilderij aan een kunstenaar, maar ook een goed leesbaar en aantrekkelijk boek gepubliceerd. Daarbij is hij zoals vaker bij β -onderzoek ondersteund door diverse specialisten, waarvan vele werkzaam zijn in het Rijksmuseum.

Het boek gaat over de kunst van de Noordelijke Nederlanden in de late middeleeuwen en vroege Renaissance, en het behandelt daarmee een doorgaans ietwat onderbelicht terrein. De belangstelling gaat immers vaak uit naar de kunst uit de Zuidelijke Nederlanden. Wallert en de specialisten waarmee hij heeft samengewerkt, maken - gezien de kwaliteit en de omvang van de daar bewaarde collectie - terecht rijkelijk gebruik van de collectie laatmiddeleeuwse kunst uit de Noordelijke Nederlanden van het Rijksmuseum. Waar nodig zijn objecten uit andere musea toegevoegd, zoals het Koninklijk Museum voor Schone Kunsten in Antwerpen.

Het is evident dat Wallert schrijft vanuit een grondige kennis van zaken, zowel praktisch als theoretisch, en dat hij heeft geprobeerd de vaak ingewikkelde, technische terminologie helder en toegankelijk onder woorden te brengen. Deze heldere taal, in combinatie met prachtige foto's tot op extreem detail-niveau, maken het tot een boek dat ongetwijfeld in de toekomst veel zal worden gebruikt bij de opleidingen kunstgeschiedenis, zowel ter onderstreping van het kwalitatief hoogwaardige Noord-Nederlandse erfgoed als om het belang van de technische kunstgeschiedenis te benadrukken. Het is overigens jammer dat een index ontbreekt. Met dit boek zet Wallert de schilderkunst van de Noordelijke Nederlanden op de kaart en maakt hij duidelijk hoezeer materiaal, stijl en techniek in deze periode met elkaar verbonden zijn.

De winnaar van de Karel van Manderprijs 2023

De jury had een dankbare taak, omdat zij zes belangrijke boeken mocht lezen en beoordelen. Tegelijkertijd was die taak wederom een lastige:

Het moeten kiezen tussen het werk van gerenommeerde kunsthistorici, die kunnen bogen op veel ervaring of dat van beginnend onderzoekers die de handelseditie van hun proefschrift doen verschijnen;

Het kiezen tussen een boek dat mede tot stand gekomen is op basis van samenwerking met andere specialisten en aandacht besteedt aan de technische kunstgeschiedenis of een publicatie waarin de neerslag te vinden is van het technische onderzoek dat de schrijver zelf heeft gedaan, in combinatie met andere kunsthistorische onderzoeksmethoden.

Verdient een boek dat je doet nadenken over een wereldberoemde kunstenaar de bekroning of een publicatie over een kunstenaar die nog bijna niemand kent? En hoe zet je een uitstekende inleiding van zo'n 30 pagina's af tegen publicaties die een veelvoud daarvan omvatten?

De jury mag slechts één winnaar aanwijzen en heeft dat ook gedaan. Voordat we de winnaar bekend maken, willen we één bijzondere vermelding doen: de jury heeft namelijk veel waardering voor de door Yvonne Bleyerveld geschreven inleiding op het Hollstein-deel over Jacob Cornelisz.

De daadwerkelijke Karel van Manderprijs 2023 gaat echter naar een andere publicatie. Naar een beginnend onderzoeker, die geheel zelfstandig een grote diversiteit aan traditionele en moderne vormen van kunsthistorisch onderzoek heeft gedaan en daarmee een voorbeeld stellend standaard werk geschreven heeft over een tot nu toe onderbelichte kunstenaar.

De winnaar van de Karel van Manderprijs 2023 is Anna Koopstra met *Jean Bellegambe (c. 1470 – 1535/36). Making, Meaning and Patronage of His Works.*

27 oktober 2023

Lidewij de Koekkoek

Voorzitter jury Karel van Mander prijs 2023